

Lars Huldén

Helsingfors Universitet

lars.hulden@welho.com

Översättningsproblem i Kalevala

Den 26 mars 1996 blev jag bjuden på middag av representanter för tre olika organisationer i Helsingfors. Det var Kalevalaseura (Kalevala-sällskapet), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Finska litteratursällskapet) och Informationscentralen för Finlands litteratur, numera FILI. De hade ett ärende också: Skulle jag kunna tänka mig att göra en nyöversättning av Kalevala till 150-årsjubileet 1999? Jag bad om betänketid. Jag hade aldrig ens snuddat vid tanken att översätta det finska nationaleposet, även om jag 1985 hade översatt de första tjugo versraderna, som jag behövde för ett föredrag i Värmland. Björn Collinders prisade översättning från 1948 betraktade jag som en klassiker som det skulle bli svårt att tävla med. Betänketiden blev ganska lång.

Kalevala är ett verk av Elias Lönnrot (1802–1884), byggt på hans egna och andras samlingar av finsk folkdiktning. Den första tryckta versionen kom ut 1835, den andra, betydligt utvidgade 1849. Kalevala är översatt till över 60 språk, flera gånger till vissa språk, såsom till svenska, och finns också på norska, danska, isländska och färöiska i mer eller mindre fullständiga översättningar. Det var ett ganska svårt uppdrag som förelades mig, och det skulle genomföras på föga mer än två år, för jag kunde inte börja genast. Att det var ett fosterländskt uppdrag var väl den omständighet som gjorde att jag antog utmaningen. Men jag bad att min son Mats skulle engageras som medhjälpare. Vi hade tidigare tillsammans översatt ett par av Shakespeares dramer. Han hade en annan stor översättning på gång, men lovade ställa upp.

När kompanjonskapet beviljades av uppdragsgivarna skrev vi på ett kontrakt, som jag efter att ha bestämt mig inte studerade särskilt noga. Dåligt var det inte, tvärtom, men där fanns en del öppna punkter, som senare har korrigerats. Boken skulle ges ut av Atlantis i Sverige och Söderströms i Finland. Våren 1997 kom arbetet i gång.

Vi beslöt att översätta hälften, det vill säga 25 sånger var. Jag tog de udda, 1, 3, 5 och så vidare, Mats de jämna numren 2, 4, 6. Det blev

sedan så, på grund av Mats arbetsbörda, att jag ensam kom att ta hand om sångerna 31–50.

Som varje översättare vet stöter man hela tiden på problem. Några av dem som vi hade att ta ställning till skall jag här presentera.

Det första problemet som vi måste lösa var versformen. Vi diskuterade alternativ som knittel och modernistisk fri vers, men stannade för den ursprungliga versformen, runometern. I Lönnrots egen utgåva består versraden av åtta stavelser, vilket på svenska lätt blir fyra trokéer med en hotande enformighet som följd. Runometern är för övrigt väl etablerad i svensk vers genom Topelius, och högst elegant av Harry Martinson i Aniara genom den vackra dikten om Karelen. I flera utgåvor och översättningar är verserna sextonfotade; jag tycker att raden på det sättet blir för lång och för tungläst, och parallellismerna, som är utmärkande, om än inte genomgående för Kalevala, blir omarkerade. En lösning som jag inte har sett någon annanstans var, att vi drog in de jämna raderna ett par steg mot höger. Därmed minskades enformigheten, och parallellismerna, där de finns, blev tydligare.

Kalevala var ursprungligen en sjungen diktning. Det finns ett antal upptecknade melodier, traditionellt i 5/4 takt. Vår översättning är likaså alltigenom sängbar. Den musikaliska och den språkliga rytmen går ofta i kors, både på finska och svenska. Den hotande enformigheten med fyra trokéer undviks, om man låter trokéerna stå på olika nivåer. En versrad kan ha en eller två eller högst tre höjningar, vid läsning:

*Vet du vad vi borde göra,
vad som leker mig i hågen?
Börja sjunga gamla sånger,
låna röst åt våra runor!*

Att använda tre och fyrstaviga betydelseord är ett annat sätt att undvika enformigheten: *silverstopet, jungfruhopen, inlandsvatten, skaparmakten, ursprungsord*.

Ett mycket utmärkande drag för Kalevalaversen är alliterationerna. De är på intet sätt främmande för svenskan, och i fornnordisk diktning som bekant regelbundna. Men finskan har lättare att alliterera än svenskan, därför att inga finska ord börjar på b, d, f, g, sje- eller tje-ljud. Vi fann det omöjligt och olämpligt att följa finskan i spåren i det här avseendet, utan beslöt att alliterera på svenskans villkor. Det blir alldeles tillräckligt med alliterationer också då.

I början femte sången berättas att den unga Aino har gått i sjön och är död:

*Jo oli sanoma saatu,
viety viesti tuonnemaksi,
'neien nuoren nukkumasta,
kaunihin katoamasta.*

*Budet hade hunnit spridas,
underrättelsen förmedlas,
om den unga flickans bortgång,
att den väna lämnat livet.*

Den finska texten har 9 allitterationer, den svenska 6 eller 7.

Kalevala allittererar i regel inom raden, i den fornnordiska dikten binds två verser ihop genom allitterationen. Jag tycker att den kan sträcka sin verkan även över en tredje eller fjärde vers. Enligt Snorre gör sig den vokaliska allitterationen bäst om vokalerna är olika (*om den unga/att den väna*). Någon sådan regel tillämpas tydligen inte i Kalevala.

Språket i Kalevala är ålderdomligt. Det är inte lätt att förstå i dagens för dem som har finskan som modersmål. Vi behövde naturligtvis hjälpmedel. Lönnrots Finsk-svenska ordbok, från 1870-talet gav svar på många frågor, men framförallt utnyttjades Aimo Turunens specialordbok till Kalevala. Det hände att jag för en enda vers måste anlita ordboken två, tre gånger. Björn Collinder valde i sin berömda översättning från 1948 att ge även den svenska texten en ålderdomlig prägel. Han letade upp ord i gamla texter och svenska dialekter, och bildade också nya ord, vilket ledde till att han måste lägga in en ordlista med flera hundra ord i slutet. Det underlättar inte läsningen. Mats och jag var utan egentlig diskussion eniga om att använda vår egen 1900-talsvariant av svenskan. Det är svårt att översätta till någon annan språkvariant än sitt egen. En del detaljer i den fornfinska gården med uthus blir kanske på det sättet mindre exakt benämnda, men hellre så än att leta efter ett motsvarande svenskt ord som ingen längre begriper.

När det finns äldre översättningar av samma verk, kan det vara frestande för översättaren att titta efter hur andra har gjort. Det är ingenting att rekommendera, för om man hittar en bra lösning hos en tidigare översättare, hindrar man sig från att eventuellt hitta på den själv; i varje fall är den oanvändbar. Av ren nyfikenhet slog jag ibland upp Collinder och blev ofta grön av avund. En översättning som jag däremot tog hjälp av på snåriga ställen är Karl Collans från början av 1860-talet. Jag tycker den är alldeles utmärkt i sin naturliga enkelhet. Dessutom är det den enda fullständiga före min och Mats. Också Collinder har strukit ett par tusen rader. Men Collans översättning kan inte kopieras, för det är hans språk ändå för gammalt.

En fråga som kan ställas är, hur lämpligt det är att två översättare på det hela taget självständigt översätter olika delar av samma verk. Jag brukar besvara den med att Mats och jag är ungefär lika gamla och har ungefär samma stilvilja. Mats hade nyligen fyllt 50 när boken kom ut och jag hade blivit 73. Det är ingen betydande skillnad i ålder och erfarenheter, kan man åtminstone föreställa sig. Ingen recensent har, såvitt jag har sett, gjort några jämförelser. På titelbladets baksida har vi ganska exakt redovisat vem som har gjort vad.

Någonting som kanske förenar oss är att vi betonar – mer eller mindre framgångsrikt – humorn i Kalevala. Eftersom Kalevala fick en så avgörande betydelse för förtroendet för finskan som ett kommande kultur- och nationalspråk, har texten ofta tagits emot med stort allvar. Men det är klart att ingen skulle ha orkat lyssna på sångerna, om det inte hade varit roligt, även om man kanske inte storskrattade. De enorma överdrifterna i frågan om mått, vikt, hastighet vid förflyttningar – Lemminkäinenns mamma springer så jorden gungar – måste ha varit roande. Räfsan som hon räfsade upp sonens delar med ur Tuonis älv hade hundra famnar långa pinnar, och skaftet var femhundra famnar långt.

Väinämöinen misslyckade kvinnoaffärer kan man sorgglöst ta del av. Han förblev tydligen untkarl under hela sitt långa liv. Men visst: Det saknas inte heller snyftscener i Kalevala. Väinämöinen gråter av rörelse över sin egen sång, men jag kan inte påminna mig att han någonsin skrattar, lika litet som den kristne guden eller den nordiske Oden. Hånkrattar gör han ju åt den inkompetente Joukahainen som vill tävla med honom i sångkonst. Likheter mellan Kalevala och den nordiska och germanska guda- och hjältedikten är för övrigt många. Och likheter finns med avlägsnare epik.

Beskrivningen av hjältarnas karaktärer är så klarsynta, genomskådande att jag ibland har undrat om det har funnits en kvinna bakom den urform, som har skapats någon gång. Också de äldre kvinnorna med sin realistiska syn på kärlek och äktenskap är pregnant tecknade. När en ung flicka förbereds för äktenskapet och livet i en ny hemgård är berättelsen fylld av bister humor:

*När du går till liderbacken
för att dra ut träen ur träven,
kasta inte undan en del,
ta tillvara också aspträn.
Lägg försiktigt ner din börda,
utan överflödigt buller,
svärfar kunde snart få för sig,
svärmor börja tro och tänka,*

*att du är förargad på dem,
att du bullrar av ren ilska.*

Ännu mera humor – om det nu är någon humor alls – blir det i den 24:e sången, när brudgummen undervisas om hur han skall få en lydig hustru:

*Om hon ändå inte lyder,
ännu inte lyssnar på dig,
bryt dig då en kvist i skogen,
hämta björkris i en svacka,
– göm det gärna under rocken,
så att grannen inte ser det –
visa det för henne bara,
hota men gör inget mera.*

*Om hon ännu inte lyssnar,
inte bryr sig om att lyda,
kan du låta riset råda,
låta henne smaka kvisten.*

Och så vidare.

Flera av hjältarna i Kalvala är försedda med fasta epitet: *vaka vanha Väinämöinen, lieto Lemminkäinen, seppo Ilmarinen*. De återges inte i översättningen alltid lika, och det finns variationer också i originaltexten. *Vanha* betyder gammal, *vaka* 'stadgad', 'stabil'. Vi prövade olika möjligheter, men alla varianterna blev kvar i trycket; *gamle gode Väinämöinen, allvars mannen Väinämöinen, sångargubben Väinämöinen* med flera *Lieto Lemminkäinen* översattes med *läattsinnige Lemminkäinen* eller det ännu starkare *liderlige Lemminkäinen* eller *levnadsglade, ombytliga L.*; i en del dialekter har *liderlig* betydelsen 'ostyrig, vild' (till exempel om hingstar), och det var Lemminkäinen i högsta grad. Collinder har skapat det utmärkta ordet *ömselynte* för att karakterisera honom. *Seppo Ilmarinen* blev helt enkelt *smeden Ilmarinen*, stundom *mästersmeden Ilmarinen*, helt motiverat, eftersom det var han som smidde ihop den fantastiska maskinen *Sampo*, som malde välstånd av alla slag.

Egennamnen är egentligen inget problem, eftersom de mestadels får stå oöversatta. Också ortnamnen fick för det mesta behålla sin finska form, men vissa helt genomskinliga namn fick svenska motsvarigheter. Det är då mera fråga om beskrivningar än om egentliga namn.

*I det välbärgade hemmet,
hos sin kära mamma växte
gossen upp, i Bredviksbukten,
intill udden Kaukoniemi.*

Mot *Bredviksbukten* svarar i den finska texten en appellativisk beskrivning *laajimman lahen perällä* 'innerst inne i den breda viken'. Det hade kanske varit klokare att inte blanda finska och svenska proprier. Men det hände sällan.

Saari förblir *Saari*, även om det kunde översättas med *Ön* eller *Holmen*. Namnet *Mana* 'Dödsriket' undvek jag för att det är kortstavigt och svårt att uttala för rikssvenskar.

Ett par namnkategorier är undantag från regeln. Den ena är konamnen. Eftersom konamn förr bildades på samma sätt i hela Norden, fick *Syötikki*, *Juotikki*, *Hermikki*, *Tuorikki*, *Mairikki*, *Omena* bli *Majrik*, *Vattgås*, *Blomstergås*, *Nygås*, *Grannlåt*, *Äppla*, även om de inte var några direkta motsvarigheter till de finska.

Den andra typen gäller feminina skogsandar, dryader, älvor som förväntas beskydda boskapen. På finska bildas de med ändelsen *-tar*. Trädet *häg* heter *tuomi* på finska, häggens ande blir *Tuometar*. Jag tyckte att ändelsen *-ling* kunde passa för älvor på svenska, och skrev *Häggeling*, *Eneling*, *Björkeling*, *Furuling* och *Rönneling*, men också *Sommarling* och *Sunnanling*, och slutligen *Dödeling* för en dödsrikets älva.

Ett problem var ibland de många anföringsverben som radas upp efter varandra: *nämnde*, *ytrade* och *sade*. De har kanske till uppgift att ge sångaren lite andrum. Jag tycker inte att översättningen här behöver vara slavisk. Vi förenklade helst i sådana fall. Ett typexempel:

*Sanoi lieto Lemminkäinen,
itse virkkoi, noin nimesi.*

*Liderlige Lemminkäinen
hälsade så att det hördes.*

Ord som betecknar människan i olika åldrar krävde ibland överväganden. Normalorden är *kvinn*a, *man*, *gubbe*, *gumma*, *flicka*, *pojke* (*tjej*, *kille* var inte på tal), *den unge*, *unga* (hellre än *yngl*ingen, *ungmön*), *syster*, *bror*. En viss uppmärksamhet torde *mamma*, *pappa* i stället för *mor*, *far* eller *moder*, *fader* ha väckt. Jag tycker att *mor*, *far* slår upp en vägg mellan läsaren och texten. *Vainmönens gamla mamma*, tycker jag är det naturligaste i dag.

Jag har inte räknat antalet versrader i översättningen. Men troligtvis är de lika många som 1849-års utgåva, 22 795. Det var vår princip. Vi hade inte en tanke på att förkorta. Men många översättare har tagit sig friheten att göra nedskärningar. Inför den trettioandra sången, som mestadels består av besvärjelser och läsningar som skulle skydda den betande boskapen i skogen, gav också Collinder upp; han fann tydligen läsningarna umbärliga. Men de innehåller en hel del poesi, tycker jag:

*Le, du lund, var vänlig, vildmark,
blicka vackert, blåa skogar!
Vårda er om boskaphjorden,
klövbärarna, låt dem fredligt
vandra denna stora sommar,
i den gudagoda värmen.*

Uteslutningar i källtexten kan eventuellt försvaras, men tillägg till den är generellt förkastliga. Jag kan inte komma på mer än ett övervägt tillägg som jag gjorde. Det gällde sista raden i hela verket. Berättaren, Lönnrot, säger att han har öppnat ett spår för diktningen på finska, som han hoppas kommande mer framstående diktare skall ha glädje av "nuorisossa nousevassa/ kansassa kasuavassa", i översättningen "I det uppväxande släktet/ morgondagens folk i Finland". *Finland* talas det inte om på det här stället i originalet, men i flera andra sammanhang. Jag kunde inte motstå frestelsen att sätta en tydligare punkt för Kalevala, med en ståtlig alliteration till på köpet.

*

Skall översättarens personlighet och stilvilja få märkas i översättningen eller skall han /hon slaviskt underordna sig författarens? Översättaren måste präglade översättningen, annars är den själlös och torr.

Det är snart elva år sedan vår översättning kom ut. Själva arbetet krävde två år och ett par månader, Det var ganska kort tid, det finns Kalevalaöversättningar som har varit ett livsverk, vi skulle gärna ha haft ett halvår till för översyn och förbättringar. Inför den andra tryckningen, ganska snart efter utgivningen, gjorde vi ett femtiotal ingrepp, de flesta ganska små förbättringar.

Mellan Collans nämnda översättning och Collinders förgick över 80 år, om man bortser från prosaåtergivningar och starkt förkortade versioner Mellan Collinders översättning och vår gick det ett halvt sekel. Hur länge räcker det, innan behovet av en ny översättning gör sig gällande? Knappast femtio år med nuvarande snabba språkutveckling.

Då är det kanske dags för *kille* och *tjej* – *killen Kullervo*, *tjejen Aino* och den *bipoläre Lemminkäinen*.

Litteratur

Huldén, Lars: "Konamn och kommunikation." I: *Saga och sed*. Uppsala 1993.

Kalevala. Översatt av Karl Collan. Helsingfors 1864–68.

Översatt av Björn Collinder. Helsingfors 1950.

Översatt av Lars och Mats Huldén. Helsingfors 1999.

Lönnrot, Elias: *Kalevala*. Helsinki. 1849.

Finsk-svenskt lexikon. Helsingfors 1874, 1880.

Turunen, Aimo, *Kalevalan sanat ja niiden taustat*. Helsinki 1981.